

Research Article

The Status of Religious Training Components in “Heavenly Gifts **هدیه‌های آسمانی**” Books in Primary Course

Katayoon Hamidzadeh¹, AmirHossein Ebrahimi², Abolfazl Chezani Shrahi³

¹ Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran
(Corresponding author). k_hamidzadeh@cfu.ac.ir

² Bachelor's Student, Department of Elementary Education, Farhangian University,
Arak, Iran. abrahmyamrshyn21@gmail.com

³ Bachelor's student, Department of Elementary Education, Farhangian University,
Arak, Iran. abolfazl.chezani@gmail.com

Abstract

The present study goal is to investigate of the rate of attention to religious training components in Heavenly Gifts books of the primary level in the academic year 1402-1403. To obtain this purpose, quantitative content analysis was applied. The unit of analysis in texts and questions is a sentence and in picture is considered a picture as well. The research tool includes the researcher-made content analysis list, which in order to ensure its validity 10 experts' point of view in Islamic education, theology and educational sciences were used. Religious training and education components ultimately were classified into twelve components including: providing appropriate educational and training models, adopting religious subjects to the student ages, moderation and simplicity in religion, learning correct and original theology, educating religious concepts by using instances, creating in familiarizing students with moral virtues and vices, the effect of what is recommended and abominable on the mental, social and psychological health of students, encouraging students to attend in religious ceremonies. The findings revealed that the three components; that is, providing appropriate educational and training models, creativity in familiarizing with moral and ethical virtues and vices and adoptability of religious issues to the student ages, have had the highest attention getting rate in every five educational levels in primary school. The other three components; that is, responding to religious ambiguities and doubts by using examples, the effect of what is recommended and abominable on the

Received: 2023/05/23; Received in revised form: 2023/06/13; Accepted: 2023/06/18; Published online: 2023/06/20

<https://doi.org/10.22034/riet.2023.14675.1192>

© the authors

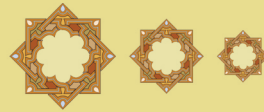
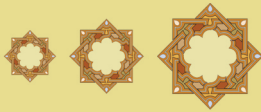
<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir/>

Publisher: Farhangian university

social and mental health of students, and moderation and simplicity in religious have also received the least rate of attention getting in “heavenly Gifts” book in the fifth grade in primary school. In addition, the results demonstrate that the moderation and simplicity in religion component has been neglected.

Keywords: Content analysis, Elementary or Primary level, Heavenly Gift’s book, Islamic Training and Education, Religious training.

جایگاه مولفه‌های دین‌پروری در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی

کتایون حمیدی‌زاده^۱، امیرحسین ابراهیمی^۲، ابوالفضل چزانی شراهی^۳

^۱ گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول). k_hamidizadeh@cfu.ac.ir
^۲ دانشجوی کارشناسی، گروه آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان، اراک، ایران. abrahymyamrhnys21@gmail.com
^۳ دانشجوی کارشناسی، گروه آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان، اراک، ایران. abolfazl.chezani@gmail.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی میزان توجه به مولفه‌های دین‌پروری در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی مقطع ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بود. به همین منظور از تحلیل محتوای کمی استفاده شد. واحد تحلیل در متن و پرسش‌ها، جمله؛ در تصاویر هم هر یک تصویر قرار گرفت. ابزار پژوهش شامل سبانه تحلیل محتوا محقق ساخته بود که به‌منظور اطمینان از روایی آن، از نظرات ۱۰ نفر از صاحب‌نظران معارف اسلامی و علوم تربیتی استفاده شد. مولفه‌های دین‌پروری در نهایت در ۱۲ مؤلفه قرار گرفت: شامل: ارائه الگوهای مناسب تربیتی، سازگاری موضوعات دینی با سن دانش‌آموزان، پاسخگویی به نیازهای معنوی و روانی، ایجاد پشتوانه عقیدتی، گسترش فرهنگ امری‌معروف و نهی‌ازمنکر، اعتدال و آسان‌گیری در دین، خدانشناسی درست و اصولی، تعلیم و مفاهیم دینی با بهره‌گیری از داستان، پاسخگویی به شبهات دینی با استفاده از مثال، خلاقیت در آشنایی دانش‌آموزان با فضایل و رذایل اخلاقی، تأثیر مستحبات و مکروهات در بهداشت روانی و اجتماعی دانش‌آموزان، ترغیب دانش‌آموزان به حضور در مراسم‌های مذهبی. یافته‌ها نشان داد که سه مؤلفه ارائه الگوهای مناسب تربیتی، خلاقیت در آشنایی با فضایل و رذایل اخلاقی و سازگاری موضوعات دینی با سن، بیشترین میزان توجه را در هر پنج‌پایه تحصیلی داشته‌اند. سه مؤلفه پاسخگویی به شبهات دینی با استفاده از مثال، تأثیر مستحبات و مکروهات در بهداشت روانی و اجتماعی و اعتدال و آسان‌گیری در دین، نیز کمترین میزان توجه را در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی پنج‌پایه داشته‌اند. همچنین نتایج بیانگر این است که مؤلفه اعتدال و آسان‌گیری در دین مغفول مانده است.

کلیدواژه‌ها: دین‌پروری، تحلیل محتوا، کتاب هدیه‌های آسمانی، مقطع ابتدایی، تعلیم و تربیت اسلامی.

استناد به این مقاله: حمیدی‌زاده، کتایون؛ ابراهیمی، امیرحسین؛ چزانی شراهی، ابوالفضل (۱۴۰۲). جایگاه مولفه‌های دین‌پروری در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی. پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ۴(۲)، ص ۴۹-۶۴.

<https://doi.org/10.22034/riet.2023.14675.1192>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۲ ؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۳/۲۳ ؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۸ ؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۲/۰۳/۳۰

© the authors

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir>

ناشر: دانشگاه فرهنگیان

۱. مقدمه

در جامعه امروز، بشر دچار بحران در هویت معنوی، اخلاقی و دینی شده است. از این رو امروزه نیاز بشر به تزکیه و پرورش، به مراتب بیش از نیاز او به تعلیم و آموزش است (غلامپور و همکاران، ۱۳۹۸). دین مجموعه‌ای پیچیده و وسیعی از مفاهیم، نگرش‌ها و وظایفی است که ابعاد گسترده‌ای از زندگی انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. هرگز نمی‌توان به دین به‌عنوان یک پدیده تک‌بعدی و ساده نگریست که با زوایای مختلف زندگی انسان نظیر نگرش‌ها، عواطف و تجارب او آمیخته نمی‌شود. در واقع دین به‌مثابه مجموعه جامع‌ای از بایدها و نبایدهای ارزشی برای هدایت انسان به سوی رستگاری است (فرامرزی و عابدینی، ۱۳۹۳). در مدل‌های غیربومی برای دینداری شش بعد شامل: مناسک دینی، تعلیم دینی، عواطف دینی، معرفت دینی، و اخلاق دینی مطرح شده است (وربیت^۱، ۱۹۷۰). تربیت دینی، به برنامه درسی رسمی مورد استفاده در مدارس ابتدایی برای مشارکت دادن دانش‌آموزان در آموزه‌های فرهنگ و تاریخ دین و کشف چگونگی ارتباط دین با تمام جنبه‌های زندگی اطلاق می‌شود (هاج^۲ و همکاران، ۲۰۲۱). منظور از تربیت دینی تربیتی است که هدف آن رشد و پرورش انسان دیندار است، انسانی که فطرت دینی‌اش شکوفا شده باشد. بدون تربیت دینی گرایش اساسی فطری بشر برای دین دچار انحراف می‌شود و صدمات جبران‌ناپذیری به بار می‌آید (داودی، ۱۳۹۹). یکی از اساسی‌ترین گام‌ها در تربیت دینی، آشنایی و کسب معرفت نسبت به دین، و استفاده از کلام خدا و احادیث است. در قرآن کریم دین با مصادیقی مانند تصدیق خدا، پیامبر، کتاب، قیامت و معاد، اعتقاد به توحید، نماز، و زکات معرفی شده است (سوره‌های انشقاق، انفطار، یوسف، بینه). بر همین اساس در پژوهش‌های داخلی رابطه انسان با خدا، رابطه انسان با خلق، رابطه انسان با خلقت، و رابطه انسان با خود، به‌عنوان مولفه‌های دین و تعلیم دینی مطرح شده است (بهرامی و تاشک، ۱۳۸۳). همچنین براساس همین مولفه‌های ذکر شده، نظام آموزشی کشور در طرح درس‌هایی که در مدارس توسط معلمان برای برنامه‌ریزی آموزشی و درسی دانش‌آموزان تنظیم می‌شود، طرح درسی تحت عنوان «طرح درس ملی» پیشنهاد داده است. به‌عبارت دیگر، مولفه‌های دین‌پروری و تعلیم دینی می‌بایست حتی در طرح درس‌های معلمان مدنظر قرار گیرد، بنابراین، بدیهی است که این موضوع در کتاب‌های درسی نیز می‌بایست ملاک عمل نظام آموزشی نیز واقع شود. در صورتی که دین‌پروری به‌درستی صورت بگیرد،

1. Verbit

2. Huth

سبب می‌شود: فرد درک درستی از خود به‌عنوان آفریده خداوند داشته باشد، به دعا به‌عنوان یکی از ابزار خودکارآمدی خود، باور کند، شخصی هدف‌مند پرورش یابد و هدف از زندگی خود را بشناسد. به‌عبارت دیگر، معنایی برای زندگی قائل شود و به هم‌نوعان خود احساس تعلق پیدا کند (فیلیپ^۱، ۲۰۲۱).

در نظام آموزشی رشد و تثبیت باورهای دینی به طور اعم در جامعه و به طور اخص در مورد دانش‌آموزان، یکی از مسائل اساسی و مهم کشور است. نهادهای گوناگونی می‌توانند در درونی کردن ارزش‌های دینی نقش داشته باشند؛ اما اهمیت مراکز آموزشی در این میان بیشتر از سایر نهادها است، به‌ویژه اینکه در نظام جمهوری اسلامی ایران، به مدارس و تربیت دینی اهمیت ویژه‌ای داده می‌شود؛ زیرا مراحل اولیه رشد و تکوین شخصیت در دوران کودکی و نوجوانی تثبیت می‌شود و گاهی برای تمام عمر باقی می‌ماند (نصیری و همکاران، ۱۳۹۰). دوران ابتدایی که مرحله مهمی از دوره‌های تحصیلی است، نقش مهمی در آشنا شدن دانش‌آموزان با عقاید دینی ایفا می‌کند. دوره ابتدایی دوره‌ای است که از خودمحوری کودکان کاسته می‌شود و روحیه اطاعت‌پذیری پدید می‌آید و می‌توان مولفه‌های معرفتی و عاطفی را در آنان پرورش داد (قیصری گودرزی، ۱۳۹۹). آشنایی کودک با مفاهیم دینی از همان سنین کودکی، تأثیر بسیاری بر شخصیت او می‌گذارد و به زندگی آینده او جهت می‌دهد (سجادی، ۱۳۸۴). کودکی آغاز حرکت و تلاش برای زیست است، مرحله‌ای است که باید آن را به‌خودی‌خود به رسمیت شناخت. کودک، انسانی مستقل با احساسات و خصوصیات خود انسانی است. کودکی خوب می‌تواند مقدمه یک بزرگسالی مطلوب باشد. این مطلوبیت دوره بزرگسالی تا حد زیادی به تعلیم و تربیت دوره کودکی بستگی دارد (نوری و همکاران، ۱۳۹۷). کتاب‌های درسی به دلیل اهمیت زیادی که در تعیین محتوا و خط‌مشی‌های آموزشی دارند، کانون توجه متصدیان آموزش و پرورش هستند (مصلح و همکاران، ۱۳۹۸). برخی از کتاب‌های درسی مانند هدیه‌های آسمانی، بنابر ماهیت کتاب درسی، اهمیت بیشتری در شکل‌گیری هویت دینی و ایجاد ویژگی‌های دینی در دانش‌آموزان دارند. چراکه کتاب‌هایی مانند «دین و زندگی» در دوره متوسطه و «هدیه‌های آسمانی» در دوره ابتدایی، درهم‌تنیدگی بیشتری با ایجاد مفاهیم دینی و تقویت این مفاهیم دارند. شکل‌گیری مفاهیم دینی پس از نهاد خانواده، برعهده نظام آموزش و پرورش است (عبدی و لطفی، ۱۳۸۷). بنابراین، در نظام آموزش و پرورش کشور ما لازم است که تحقیقاتی انجام شود و مستندات ارائه گردد که به تدوین و تألیف کتاب‌های دینی بپردازد و قادر باشد هرچه بیشتر مفاهیم دینی را در دانش‌آموزان نهادینه سازد. از آنجاکه دین‌پروری و شکل‌گیری هویت دینی در سنین

پایین تر به طور مطلوب تری صورت می گیرد، بنابراین، ضروری است که از مقطع ابتدایی به مولفه های دین پروری پرداخته شود. اگر کتاب های «هدیه های آسمانی» دوره ابتدایی آگاهانه و هدف مند، مولفه های دین پروری را القاء کنند، می توان شاهد نسل معتقد و مقیدی به مفاهیم دینی در جامعه بود. با تحلیل محتوای کتاب های درسی، نقاط قوت و ضعف محتوا آشکارتر می شود و ضرورت ایجاد یک برنامه استاندارد و سازمان یافته، بیشتر احساس می شود. با توجه به اینکه یکی از هدف های اساسی کتاب های «هدیه های آسمانی»، آشنایی با مفاهیم دینی، ایجاد نگرش و باور مذهبی در دانش آموز می باشد، و با توجه به اینکه دوره ابتدایی بهترین فرصت برای تربیت دینی کودک است، می توان به سهولت مطالب و نکات اخلاقی پیچیده را به صورت عینی در قالب داستان ها، تمثیل و اشعار ساده به کودکان آموزش داد. بنابراین، ضرورت برنامه ریزی در محتوای این کتاب ها بسیار مهم و حساس است. در فرایند برنامه ریزی درسی، عنصر هدف نقش اساسی و جهت دهنده در همه فعالیت های تربیتی و آموزشی دارد و پس از آن عنصر محتوا به مثابه هسته مرکزی برنامه های تعلیم و تربیت، همواره مورد توجه فلاسفه و مربیان بوده است (ملکی، ۱۳۹۳). براین اساس، محتوا را باید یکی از ارکان و عناصر مهم برنامه درسی محسوب کرد که اهداف برنامه درسی به واسطه آن معنادار و قلب آموزش می شوند. محتوا باید براساس ملاک ها و استانداردهای برنامه ریزی درسی ملی، تهیه و تدوین گردد. کتاب درسی از مهم ترین و اصلی ترین ابزارهای درسی است که معلمان همواره برای انتقال محتوا به شاگردان از آن استفاده می کنند. بررسی های صورت گرفته نشان می دهد، در پژوهش های داخلی علی رغم اینکه هویت دینی در کتاب های درسی مورد بررسی واقع شده است؛ اما تحلیل محتوای کتاب های درسی از منظر مولفه های دین پروری مورد توجه قرار نگرفته است. این در حالی است که بسیاری از کتاب های درسی بخصوص در دوره ابتدایی، در سال های اخیر دستخوش تغییرات زیادی شده است. بنابراین، تنها می توان به برخی از پژوهش های داخلی نسبتاً مرتبط اشاره کرد، از جمله:

کاظمی و زارعی (۱۴۰۱)، در پژوهشی با عنوان «بازنمایی آموزه های دینی در کتب درسی، تحلیل محتوای کلیه کتب دوره اول ابتدایی براساس مولفه های آموزه های دینی» نشان دادند که کتاب های «هدیه های آسمانی»، «فارسی» و «قرآن» بیشترین برخورداری از آموزه ها را دارند و کمترین میزان در کتاب «علوم تجربی» مشاهده شده است.

نتایج پژوهش رنج دوست (۱۳۹۸)، با عنوان «تبارشناسی کتاب های «هدیه های آسمانی» از حیث مفاهیم اصول دین» با استفاده از روش تحلیل محتوا نشان داد که در کتاب های «هدیه های آسمانی» توجه متعادلی به اصول دین نشده است.

یزدیان (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های «پیام‌های آسمانی» پایه هشتم» از لحاظ توجه به هدف‌های درسی، نشان داد که میزان توجه متن کتاب‌های «هدیه‌های آسمانی» از لحاظ توجه به شایستگی‌های پایه تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق به ترتیب برابر ۱۵، ۱۸، ۲۰، ۱۵، ۳۲ بوده که در حد مطلوب است.

علیزاده و علوی (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان «بررسی محتوای کتاب «هدیه آسمانی» سوم ابتدایی از منظر اصول انتخاب محتوای آموزشی در قرآن کریم»، نشان داد اصولی که از قرآن کریم برای تحلیل برگزیده شده، چهار اصل هدایت‌کنندگی، انگیزه‌بخشی، تدبیرانگیزی و خلاقیت‌پروری بوده که دو اصل هدایت‌کنندگی محتوا و انگیزه‌بخشی آن در این کتاب از جایگاه مناسبی برخوردار است؛ ولی به اصول تدبیرانگیزی و خلاقیت‌پروری توجه کمتری شده است.

باغگلی و همکاران (۱۳۹۴) نیز در پژوهشی با عنوان «تحلیل و نقد رویکردهای تربیت معنوی نوپدید»، دریافتند که خلاء به وجود آمده در جوامع غربی و برخورداری معنویت از کارکردهای آشکار تربیتی در بعد فردی و اجتماعی، منجر به آن شد که بازگشت به معنویت، به یک ضرورت انکارناپذیر مطرح شود.

فرامرزی و عابدینی (۱۳۹۳)، در بررسی میزان توجه به دین‌ورزی و مولفه‌های بین‌فردی آن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، نشان دادند که بین کتاب‌های درسی مختلف و پایه‌های مختلف تحصیلی، از منظر تأکید بر مؤلفه‌هایی مانند تعاون و صلح‌رحم، تفاوت معناداری وجود دارد.

حسینی مهر (۱۳۹۳)، با تحلیل محتوای کتب پایه ششم ابتدایی از منظر آموزه‌های دینی، نشان داد که کتاب «کار و فناوری» هیچ مطلب مرتبطی ارائه نمی‌دهد و کتاب‌های «آموزش قرآن» و «هدیه‌های آسمانی»، به نمادهای خردگرایی و عقلانیت در دین توجه کرده‌اند. همچنین ارائه آموزه‌های دینی در بیشتر کتاب‌های پایه ششم با تاسی از اسوه‌های حسنه و داستان‌گویی صورت گرفته است.

آموزش مفاهیم دینی و قرآنی به استناد سند تحول بنیادین آموزش و پرورش از اهداف اصلی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۱؛ برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱). با توجه به اهمیت پرورش دینی دانش‌آموزان، اسناد بالادستی نظام آموزشی کشور و نیز اهمیت دوره ابتدایی و کتاب‌های درسی این دوره، هدف پژوهش حاضر بررسی محتوای کتاب‌های «هدیه‌های آسمانی» دوره ابتدایی از نظر مولفه‌های دین‌پروری است.

۲. روش پژوهش

در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل تمامی کتاب‌های «هدیه‌های آسمانی» دوره ابتدایی است که مشتمل بر ۵ جلد از پایه‌های دوم تا ششم

می‌باشد. توصیف جامع کتاب‌های مورد بررسی در جدول شماره (۱) آمده است.

جدول ۱- توصیف جامع کتاب‌های مورد بررسی

عنوان کتاب	تعداد صفحات	تعداد جملات متن	تعداد جملات پرسش‌ها	تعداد تصاویر
هدیه‌های آسمانی پایه دوم	۹۶	۳۰۷	۳۴	۶۷
هدیه‌های آسمانی پایه سوم	۱۲۸	۵۰۸	۱۲۱	۶۰
هدیه‌های آسمانی پایه چهارم	۱۲۰	۷۶۴	۱۱۰	۸۷
هدیه‌های آسمانی پایه پنجم	۱۲۸	۶۳۹	۱۱۸	۱۰۶
هدیه‌های آسمانی پایه ششم	۱۱۲	۶۶۱	۱۱۵	۵۷

به‌منظور بررسی دقیق‌تر، از نمونه‌گیری صرف‌نظر شده و تمامی جامعه آماری مورد مطالعه قرار گرفت. بنابراین، حجم جامعه و نمونه با هم برابر است. واحد تحلیل برای متن و پرسش‌ها، جمله، و برای تصاویر هر یک تصویر واحد تحلیل می‌باشد. ابزار پژوهش شامل سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته است که به‌منظور تدوین مولفه‌های دین‌پروری، ابتدا براساس مطالعه منابع مرتبط، فرم تحلیل محتوای اولیه ۱۹ مؤلفه دین‌پروری استخراج شد. سپس برای بررسی، فرم اولیه در اختیار ۱۰ نفر از صاحب‌نظران معارف اسلامی و علوم تربیتی قرار گرفت که پس از اعمال نظر اساتید، ۱۲ مؤلفه دین‌پروری تأیید شد. پس از اطمینان از روایی ابزار پژوهش، اجرای پژوهش آغاز شد. در ابتدا رمزگذاری جداگانه توسط محققین و به‌صورت مستقل مطابق با مولفه‌های تنظیم شده صورت گرفت. سپس رمزگذاری‌های انجام شده در رایانه وارد شد و جداول استخراج گردید. برای مطالعه پایایی پژوهش، متناسب با روش تحلیل محتوا، از روش بازآزمایی استفاده شد. به این صورت که کتابی به‌صورت تصادفی انتخاب و یک استاد معارف اسلامی و یک همکار، به‌طور جداگانه اقدام به کدگذاری داده براساس مؤلفه‌ها نمودند. سپس براساس فرمول هولستی (۱۳۸۰)، میزان توافق محاسبه شد که شامل ۸۱٪ به دست آمد. در تجزیه و تحلیل داده از روش آمار توصیفی و جداول فراوانی استفاده شد. مولفه‌های دین‌پروری در جدول شماره (۲) ارائه شده است.

جدول ۲- مولفه‌های دین‌پروری

ارائه الگوهای تربیتی مناسب	تناسب موضوعات دینی با سن دانش‌آموزان
پاسخگویی کتاب به نیازهای معنوی و روانی دانش‌آموزان	ایجاد پشتوانه فکری و عقیدتی مناسب برای دانش‌آموزان
گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر	اعتدال و آسان‌گیری در دین
خداشناسی درست و اصولی	آموزش مفاهیم دینی با تمثیل و داستان
رفع شبهات دینی دانش‌آموزان با بهره‌گیری از داستان‌های ملموس	به‌کار بردن خلاقیت در آشنایی بچه‌ها با فضایل و رذایل اخلاقی
تشویق دانش‌آموزان به فعالیت‌های مذهبی	آشنا کردن دانش‌آموزان با آثار بهداشتی، اجتماعی و روانی مستحبات و مکروهات

۳. یافته‌های پژوهش

مولفه‌های دین‌پروری در کتاب‌های «هدیه‌های آسمانی» به صورت تفکیک از پایه دوم تا ششم ابتدایی در جداول (۳ الی ۷) نشان داده شده‌اند. لازم به ذکر است به عنوان نمونه از مولفه‌های دین‌پروری، مصادیقی از کتاب «هدیه‌های آسمانی» پایه دوم در پاورقی آورده شده است.

جدول ۳- مولفه‌های دین‌پروری در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه دوم ابتدایی

مولفه‌ها	فراوانی متن	فراوانی تصاویر	فراوانی فعالیت‌ها
ارائه الگوی تربیتی مناسب ^۱	۲۶	۸	۱۴
سازگاری موضوعات دینی با سن دانش‌آموزان ^۲	۱۵	۸	۷
پاسخگویی کتاب به نیازهای معنوی و روانی دانش‌آموز ^۳	۱۷	۱	۵
ایجاد پشتوانه عقیدتی مناسب ^۴	۷	۰	۰
گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر ^۵	۵	۲	۰
اعتدال در دین ^۶	۱	۰	۰
خداشناسی درست و اصولی ^۷	۶	۲	۵
تعلیم مفاهیم دینی با بهره‌گیری از داستان ^۸	۱۶	۳	۲
پاسخگویی به شبهات دینی با بهره‌گیری از مثال	۰	۰	۰
خلاقیات در آشنایی بچه‌ها با فضائل و ذائل اخلاقی ^۹	۸	۱	۲

۱. معمولاً کوچک‌ترها به بزرگ‌ترها سلام می‌کنند و با این کار به آنها احترام می‌گذارند؛ اما پیامبر مهربان ما همیشه زودتر به دیگران سلام می‌کرد، حتی به کودکان.
۲. مرد به پیامبر گفت: ای رسول خدا، من می‌خواهم آدم خوبی باشم تا همه مرا دوست داشته باشند. رسول خدا کمی فکر کرد و گفت: اگر می‌خواهی خوشبخت باشی، هرگز دروغ نگو.
۳. تصاویر صفحه ۵۳ و ۵۴ کتاب درسی
۴. فردا نیمه شعبان است. روز تولد امام مهدی (ع). پدرم می‌گوید او کسی است که همه ما منتظر آمدنش هستیم. وقتی او بیاید، همه با خوبی و خوشی در کنار هم زندگی می‌کنند.
۵. تصاویر صفحه ۷۶ کتاب درسی
۶. اکتفاء به گفتن سه بار سبحان‌الله در رکوع و سجده
۷. با درس خواندن از کدام نعمت‌های خدا می‌توان تشکر کرد؟
۸. امروز محمد یک‌ساله شده است و خواهرش زهرا او را می‌بوسد و به یاد سال قبل می‌افتد، روزی که خدا نوزادش را به آنها هدیه داد.
۹. چند روز است مادر از حسن و حسین مراقبت می‌کند. امام علی (ع) و حضرت فاطمه (س) که فرزندانشان را خیلی دوست دارند، برای سلامتی آنها دعا می‌کنند و می‌گویند: خدایا، اگر حال کودکانمان خوب شود، برای تشکر از تو سه روز روزه می‌گیریم.

مؤلفه‌ها	فراوانی متن	فراوانی تصاویر	فراوانی فعالیت‌ها
تأثیر مستحبات و مکروهات در بهداشت روانی و اجتماعی ^۱	۴	۰	۱
ترغیب دانش‌آموزان به حضور در مراسمات مذهبی ^۲	۵	۲	۲

جدول ۴- مؤلفه‌های دین‌پروری در کتاب «هدیه‌های آسمانی» پایه سوم ابتدایی

مؤلفه‌ها	فراوانی متن	فراوانی تصاویر	فراوانی فعالیت‌ها
ارائه الگوی تربیتی مناسب	۱۷	۱۰	۱۳
سازگاری موضوعات دینی با سن دانش‌آموزان	۱۴	۸	۱۷
پاسخگویی کتاب به نیازهای معنوی و روانی دانش‌آموز	۱۸	۴	۱۲
ایجاد پشتوانه عقیدتی مناسب	۸	۱	۶
گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر	۱۲	۲	۴
اعتدال در دین	۳	۰	۰
خداشناسی درست و اصولی	۴	۱	۲
تعلیم مفاهیم دینی با بهره‌گیری از داستان	۱۵	۲	۴
پاسخگویی به شبهات دینی با بهره‌گیری از مثال	۴	۰	۰
خلاقیت در آشنایی بچه‌ها با فضائل و ردائل اخلاقی	۷	۱	۵
تأثیر مستحبات و مکروهات در بهداشت روانی و اجتماعی دانش‌آموزان	۴	۰	۱
ترغیب دانش‌آموزان به حضور در مراسمات مذهبی	۴	۱	۲

جدول ۵- مؤلفه‌های دین‌پروری در کتاب «هدیه آسمانی» پایه چهارم ابتدایی

مؤلفه‌ها	فراوانی متن	فراوانی تصاویر	فراوانی فعالیت‌ها
ارائه الگوی تربیتی مناسب	۱۸	۸	۲۰
سازگاری موضوعات دینی با سن دانش‌آموزان	۹	۳	۹
پاسخگویی کتاب به نیازهای معنوی و روانی دانش‌آموز	۶	۲	۷
ایجاد پشتوانه عقیدتی مناسب	۴	۰	۲
گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر	۷	۳	۵
اعتدال در دین	۱	۱	۱
خداشناسی درست و اصولی	۱	۶	۴
تعلیم مفاهیم دینی با بهره‌گیری از داستان	۹	۱	۲
پاسخگویی به شبهات دینی با بهره‌گیری از مثال	۲	۱	۱

۱. پدر با بسم‌الله الرحمن الرحیم غذا را شروع می‌کند، به ما می‌گوید بچه‌ها خدا این نعمت‌ها را به ما داده است، پس غذا با را

نام او شروع می‌کنیم.

۲. تصویر صفحه ۸۱ کتاب درسی، درس ۱۷

مولفه‌ها	فراوانی متن	فراوانی تصاویر	فراوانی فعالیت‌ها
خلاقیت در آشنایی بچه‌ها با فضائل و رذائل اخلاقی	۱۳	۶	۲۱
تأثیر مستحبات و مکروهات در بهداشت روانی و اجتماعی دانش‌آموزان	۰	۰	۲
ترغیب دانش‌آموزان به حضور در مراسمات مذهبی	۰	۳	۳

جدول ۶- مولفه‌های دین‌پروری در کتاب «هدیه‌های آسمانی» پایه پنجم ابتدایی

مولفه‌ها	فراوانی متن	فراوانی تصاویر	فراوانی فعالیت‌ها
ارائه الگوهای تربیتی مناسب	۱۷	۳۳	۱۶
سازگاری موضوعات دینی با سن دانش‌آموزان	۷	۱۱	۵
پاسخ کتاب به نیازهای روانی و معنوی دانش‌آموزان	۰	۰	۰
ایجاد پشتوانه عقیدتی مناسب	۲	۳	۳
گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر	۸	۱۰	۱
اعتدال در دین	۰	۰	۰
خداشناسی درست و اصولی	۱	۴	۱
تعلیم مفاهیم دینی با بهره‌گیری از داستان	۳	۶	۳
پاسخگویی به شبهات دینی با بهره‌گیری از مثال	۳	۴	۳
خلاقیت در آشنایی بچه‌ها با فضائل و رذائل اخلاقی	۲۰	۲۷	۴
تأثیر مستحبات و مکروهات در بهداشت روانی و اجتماعی دانش‌آموزان	۰	۰	۰
ترغیب دانش‌آموزان به حضور در مراسمات مذهبی	۸	۸	۵

جدول ۷- مولفه‌های دین‌پروری در کتاب «هدیه‌های آسمانی» پایه ششم ابتدایی

مولفه‌ها	فراوانی متن	فراوانی تصاویر	فراوانی فعالیت‌ها
ارائه الگوهای تربیتی مناسب	۲۲	۳۹	۱۹
سازگاری موضوعات دینی با سن دانش‌آموزان	۸	۲۲	۵
پاسخ کتاب به نیازهای روانی و معنوی دانش‌آموزان	۳	۳	۰
ایجاد پشتوانه عقیدتی مناسب	۴	۱۰	۰
گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر	۲	۳	۰
اعتدال در دین	۰	۰	۰
خداشناسی درست و اصولی	۱	۳	۰
تعلیم مفاهیم دینی با بهره‌گیری از داستان	۴	۶	۱
پاسخگویی به شبهات دینی با بهره‌گیری از مثال	۳	۴	۳
خلاقیت در آشنایی بچه‌ها با فضائل و رذائل اخلاقی	۱۳	۲۱	۶
تأثیر مستحبات و مکروهات در بهداشت روانی و اجتماعی دانش‌آموزان	۰	۰	۰
ترغیب دانش‌آموزان به حضور در مراسمات مذهبی	۴	۶	۷

۴. نتیجه‌گیری

در همه نظام‌های آموزش و پرورش، به‌ویژه ساختارهای آموزشی متمرکز، کتاب‌های درسی به‌عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین ابزار و رسانه آموزشی جهت انتقال مفاهیم، معانی و ارزش‌های موردنظر به دانش‌آموزان، مورد استفاده قرار می‌گیرند. در واقع، محتوای کتب درسی به‌عنوان یک عنصر مهم برنامه درسی مدنظر بوده و وسیله‌ای جهت تحقق اهداف آن به‌شمار می‌رود (عسگری، ۱۳۹۸)؛ زیرا این محتوا است که در ذهن و افکار دانش‌آموزان جای می‌گیرد و آنها را درگیر خود می‌سازد و در ساختن نگرش و رفتار آنها تأثیر خود را به‌شدت هرچه تمام‌تر می‌گذارد. یکی از این کتاب‌ها، کتب «هدیه‌های آسمان» دوره ابتدایی است که باتوجه به اصول انتخاب محتوای آموزشی آنها منطبق با اصول و مبانی دین اسلام، پیاده کردن آنها در کتاب‌های درسی به‌طور حتم، موجب افزایش رشد علمی و معنوی، دینی و اعتقادی و پرورش هرچه بیشتر دانش‌آموزان و سعادت روزافزون جامعه بشری می‌شود (رنج دوست، ۱۳۹۸). باتوجه به این نقش مهم و برجسته است که همواره در ادبیات برنامه درسی تأکید می‌شود که محتوا و تجارب یادگیری باید با ارزش‌های اجتماعی، استعدادها و فراگیران و قانونمندی‌های برنامه درسی منطبق باشد (یداللهی‌فر و همکاران، ۱۳۹۹). مجموع تعالیم عقیدتی، اخلاقی و دستورالعمل‌هایی که خداوند به‌وسیله رسولان برای هدایت بشر فرستاده، دین نامیده می‌شود، و دیندار کسی است که واجد همه اینها باشد و به آنها گردن نهد، تعالیم دینی را بشناسد، به آموزه‌های عملی آنها پایبند باشد و به آنها عمل کند (مروتی و ستایش، ۱۳۹۰). بی‌شک، اگر افرادی در آغاز دوران کودکی و در ادامه، در سال‌های نوجوانی، از آموزه‌های دینی بی‌بهره بمانند و متولیان امور تربیتی مانند خانواده و مدرسه نیز نسبت به شکوفایی هويت دینی آنان بی‌توجه باشند، تصور صحیحی از هويت دینی به دست نخواهند آورد (دستجردی، ۱۳۹۸). باتوجه به اهمیت دین در زندگی آدمی، یکی از مهم‌ترین برنامه درسی در کشور ما «هدیه‌های آسمانی» است که از کلاس دوم تا دوازدهم، جزو موضوعات درسی همه دانش‌آموزان است. بی‌تردید آموزش مفاهیم دینی و قرآنی به استناد سند تحول بنیادین آموزش و پرورش از اهداف اصلی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۱، ص ۲۱). برای رساندن مفاهیم دینی به دانش‌آموزان، نیازمند یک وسیله انتقال‌دهنده هستیم که کتاب این نقش مهم را ایفا می‌کند؛ به‌گونه‌ای که کتاب درسی و مواد یادگیری، قابلیت انتقال دانش، ایجاد مهارت و شکل‌دهی به شیوه تعامل فراگیر با جهان را دارد. همچنین به‌عنوان منابع موثق اطلاعات، پایین‌ترین سطوح آموزشی برای کلاس در آزمایشگاه و مراکز یادگیری هستند. از آنجا که کتاب‌های درسی در ایران مظهر تحولات برنامه درسی و محور آموزش و سنجش به‌شمار می‌روند، نارسایی‌های آن در عمل از بنیادی‌ترین معضل‌های نظام آموزشی محسوب

می‌شوند. در میان کتاب‌ها، کتاب‌های «هدیه‌های آسمانی» بسیار مهم هستند، این کتاب‌ها به عنوان یک درس با دنیای محتول فکری، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی جامعه، پیوندی مستقیم دارند و تحولات، اندیشه‌ها و عمل دانش‌آموزان را به سرعت متأثر می‌کنند. کتاب‌های «هدیه‌های آسمانی» شامل اسرار هستی و دربردارنده معارف و مطالبی است که انسان برای بهتر زیستن به آنها نیاز مبرم دارد. در کشور ما به اقتضای جایگاه دین اسلام در فرهنگ مردم ایران و جایگاه ویژه مبانی دینی، باید آموزش «هدیه‌های آسمانی» موردتوجه باشد، تا شرایط مناسب برای تحقق اهداف این برنامه آموزشی فراهم آید (بلاغت و قاسم‌زایی، ۱۳۹۷). لازم است شورای برنامه‌ریزی درسی تعلیمات دینی، به طور مستمر تشکیل شود و برنامه درسی را روزآمد کند. در کتاب‌های درسی «هدیه‌های آسمان»، لازم است تا سرحد امکان جمیع جهات شایستگی‌های پایه سند برنامه درسی ملی لحاظ شود.

پژوهش حاضر با هدف بررسی مولفه‌های دین‌پروری در کتب «پیام‌های آسمانی» دوره ابتدایی انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در مجموع ۱۰۳۲ مرتبه در کتب «پیام‌های آسمانی» دوره ابتدایی، به مولفه‌های دین‌پروری اشاره شده که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به مؤلفه ۱ با ۲۷/۲۲ درصد، مؤلفه ۱۰ با ۱۵/۰۱ درصد، مؤلفه ۲ با ۱۴/۳۴ درصد، مؤلفه ۸ با ۱۰/۱۷ درصد، مؤلفه ۳ با ۷/۵۵ درصد، مؤلفه ۵ با ۶/۲ درصد، مؤلفه ۱۲ با ۶ درصد، مؤلفه ۴ با ۴/۸۴ درصد، مؤلفه ۷ با ۳/۹۷ درصد، مؤلفه ۹ با ۲/۸۱ درصد، مؤلفه ۱۱ با ۱/۱۶ درصد و مؤلفه ۶ با ۰/۶۷ درصد بود.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در کتاب پایه دوم به مؤلفه ۹، و در کتاب پایه پنجم به مؤلفه دوم اشاره نشده است. همچنین در پایه‌های پنجم و ششم به مولفه‌های ۶ و ۱۱ هیچ اشاره‌ای نشده است. در همه کتب پنج پایه به مؤلفه ۷، ۶ مرتبه، اشاره شده است. این مؤلفه مغفول واقع شده است. یافته‌های این پژوهش بیانگر این است که در کتب «پیام‌های آسمانی» دوره ابتدایی، به‌گونه‌ای متوازن به ۱۲ مؤلفه توجه نشده است. با توجه به پیشینه مطالعات انجام شده، پژوهشی که بتوان به طور مستقیم نتایج آن را با نتایج پژوهش حاضر مورد مقایسه قرار داد، یافت نشد. اما تا حدودی می‌توان گفت نتایج تحقیق حاضر با نتایج پژوهش رنج دوست (۱۳۹۸)، باغگلی و همکاران (۱۳۹۴) و یداللهی فر و همکاران (۱۳۹۹) همسو می‌باشد.

براساس یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود: کتب درسی براساس توجه معقولانه به مؤلفه اعتدال در دین، بازنگرانه شوند. در تبیین موضوعات دینی از روحانیون و نخبه‌های حوزوی بهره گرفته شود. آموزش دینی با همه دروس تلفیق شود. نقش الگویی معلم در انجام فرایض دینی پررنگ‌تر گردد. هر مؤلفه دینی به زندگی دانش‌آموزان با مثال پیوند داده شود.

— منابع —

- باغگلی، حسین؛ شعبانی ورکی، بختیار؛ نهاوندی، علی؛ غفاری، ابوالفضل (۱۳۹۴). تحلیل و نقد رویکردهای تربیت معنوی نوپدید (بررسی الگوی معنویت‌باوری فارغ از دین). *تربیت اسلامی*، ۲۰(۱۰)، ص ۲۷-۵۰.
- بلاغت، سید رضا؛ قاسم‌زایی، عمران (۱۳۹۷). *راهکارهای تقویت آموزه‌های دینی در دانش‌آموزان*. در: کنفرانس ملی دستاوردهای نوین جهان در تعلیم و تربیت، روان‌شناسی، حقوق و مطالعات فرهنگی - اجتماعی.
- بهرامی احسان، هادی؛ تاشک، آناهیتا (۱۳۸۳). ابعاد رابطه میان جهت‌گیری مذهبی و سلامت روانی و ارزیابی مقیاس جهت‌گیری مذهبی. *روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ۳۴(۲)، ص ۴۱-۶۳.
- حسینی مهر، علی (۱۳۹۳). *تحلیل محتوای کتب پایه ششم ابتدایی از منظر توجه به آموزه‌های دینی*. در: کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی. قم: مرکز راهبری مهندسی فرهنگی شورای فرهنگ عمومی استان بوشهر.
- داودی، محمد (۱۳۹۹). تبیین مبانی دین‌شناختی تربیت دینی و دلالت‌های آن. *تربیت اسلامی*، ۳۴(۱۵)، ص ۱۱۳-۱۳۶.
- دستجردی، حسینعلی (۱۳۹۸). *بررسی مراحل شکل‌گیری هویت دینی کودکان و نوجوانان*. در: یزد: همایش ملی هویت کودکان ایران اسلامی در دوره پیش‌دبستانی.
- رنج دوست، شهرام (۱۳۹۸). *تبارشناسی کتاب‌های هدیه‌های آسمانی از حیث انعکاس مفاهیم اصول دین*. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۴۲(۲۷)، ص ۱۰۵-۱۲۶.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۱). *سند برنامه درسی ملی*.
- سجادی، سید مهدی (۱۳۸۴). تبیین و ارزیابی رویکرد عقلانی به تربیت دینی (قابلیت‌ها و کاستی‌ها). *نوآوری‌های آموزشی*، ۴(۱۱)، ص ۲۶-۴۶.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۱)*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش.
- عبدی، عطاءاله؛ لطفی، مریم (۱۳۸۷). جایگاه هویت ملی در کتب درسی آموزش و پرورش، مطالعه موردی کتب تاریخ مقطع دبیرستان. *مطالعات ملی*، ۹(۳)، ص ۵۳-۷۲.
- علی‌زاده، مژده؛ علوی، سید علیرضا (۱۳۹۴). بررسی محتوای کتاب هدیه آسمانی مقطع سوم ابتدایی از منظر اصول انتخاب محتوای آموزشی در قرآن کریم. *اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ۷(۱)، ص ۷۱-۹۰.
- غلام‌پور، میثم؛ قاسمیان، عباس؛ رضائی، محی‌الدین؛ پورمند، امید (۱۳۹۸). *تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی براساس مولفه‌های تربیتی اخلاقی*، ۲۵(۱)، ص ۸۳-۹۳.
- فرامرزی، سالار؛ عابدینی، یاسمن (۱۳۹۳). میزان توجه به دین‌ورزی و مولفه‌های بین‌فردی آن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۱۱(۲)، ص ۱۵۱-۱۶۳.
- قیصری گودرزی، کیومرث (۱۳۹۹). *اصول تربیت توحیدی در دوره کودکی (مرحله تأدیپ)*. *تربیت اسلامی*، ۱۵(۳۲)، ص ۱۱۷-۱۴۱.
- کاظمی، صدیقه؛ زارعی، راضیه (۱۴۰۱). *بازنمایی آموزه‌های دینی در کتب درسی؛ تحلیل محتوای کلیه کتب دوره اول ابتدایی براساس مولفه‌های آموزه‌های دینی*. *تربیت اسلامی*، ۱۷(۴۲)، ص ۷-۲۸.
- محمودی، سیروس، عسکری، شیرین. (۱۳۹۸). *تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به اصول پنج‌گانه دین اسلام*. *رهیافت فرهنگ دینی*، ۵(۲)، ص ۷۱-۸۵.

- مروتی، سهراب؛ ستایش، کبری (۱۳۹۰). مؤلفه‌های دیداری و راه‌های پرورش آن در قرآن و حدیث. *تحقیقات علوم قرآن و حدیث*، ۸(۱)، ص ۱۹۹-۲۳۲.
- مصلح امیردهی، هادی؛ احمدی جویباری، مریم (۱۳۹۸). بررسی میزان فعال و غیرفعال بودن محتوای کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی براساس تکنیک ویلیام رومی. *پویش در آموزش علوم انسانی*، ۱۷(۵)، ص ۲۹-۳۹.
- ملکی، حسن (۱۳۹۳). *مبانی برنامه‌ریزی آموزشی متوسطه*. تهران: سمت.
- نصیری، فخرالسادات؛ ایزدی معز، شیرین؛ فلاحی، احمد؛ شمخانی، اژدر (۱۳۹۰). درونی کردن ارزش‌های اسلامی در میان دانش‌آموزان از دیدگاه مریبان تربیتی (مطالعه موردی دبیرستان‌های شهر همدان). *مهندسی فرهنگی*، ۶(۵۷-۵۸)، ص ۷۴-۸۵.
- نوری، محمد؛ احمدوند، محمدعلی؛ غفاری، محمد (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم دوره ابتدایی و میزان انطباق آنها با شایستگی‌های پایه سند برنامه درسی ملی. *خانواده و پژوهش*، شماره ۴۰، ص ۵۲-۶۹.
- هولستی، ال رادولف (۱۳۸۰). *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی*. ترجمه نادر سالارزاده امیری. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- یداللهی‌فر، محمدجواد؛ فقیهی، علیرضا؛ یوسف‌زاده چوسری، محمدرضا؛ سیفی، محمد؛ ناطقی، فائزه (۱۳۹۹). تحلیل برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم براساس میزان تأکید بر مولفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۴۸(۲۸)، ص ۱۰۹-۱۲۳.
- یزدیان، فاطمه. (۱۳۹۶). *تحلیل محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه هشتم از لحاظ توجه به هدف‌های درسی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب.
- Huth, K., Brown, R. & Usher, W. (2021). The use of story to teach religious education in the early years of primary school: a systematic review of the literature. *J. Religious. Educ.*, 69, p. 253-272.
- Phillips, R. (2021). Teachers' faith, identity processes and resilience: a qualitative approach. *British Journal of Religious Education*, 43(3), p. 310-319.
- Verbit, M.F. (1970). *The component and dimensions of religion behavior: Toward a reconceptualization of religiosity*. In: Philip F. Hamond & B. Kohnson (eds). *American Mosaic, Social pattern of religion in the united states*, p.24-39.